

En introduktion till den svenska högskolan

Högskolans verksamhet omfattar både utbildning och forskning. Högskoleutbildning är både hela utbildningsprogram som kan lägga en grund för yrkeslivet och kortare utbildningar som kan vara vidareutbildning för yrkesverksamma. Högskolan ger också forskarutbildning och utför större delen av den offentligt finansierade forskningen i Sverige.

Universitet, högskolor och andra utbildningsanordnare

Den absoluta merparten av den högre utbildningen ges av statliga universitet och högskolor, men det finns också ett antal enskilda, icke statliga, utbildningsanordnare. Universitet och högskolor kallas med en gemensam term för *lärosäten*. Uttrycket *högskolan* används ofta både för den verksamhet som bedrivs (högre utbildning och forskning) och för dem som bedriver verksamheten, dvs. lärosätena.

Universitet och högskolor skiljer sig huvudsakligen åt genom att bara universitet har generellt tillstånd att utfärda examen på forskarnivå, medan högskolor måste ansöka om tillstånd för specifika områden. Beteckningen "universitet" är inte skyddad i lag utan huvudmannen, i de allra flesta fall staten, avgör när beteckningen får användas. Ett universitet behöver inte ha ordet "universitet" i sitt namn. Karolinska institutet och Kungl. Tekniska högskolan har universitetsstatus men har behållit sina namn som sedan länge är kända och inarbetade.

Chalmers tekniska högskola och Stiftelsen Högskolan i Jönköping var tidigare statliga lärosäten men har ombildats till stiftelser. De flesta enskilda utbildningsanordnare är dock små och har bara utbildning inom ett eller ett par områden, framför allt vårdutbildning eller teologisk utbildning.

En förteckning över samtliga lärosäten återfinns i slutet av kapitlet. Där redovisas under rubriken Universitet även de enskilda utbildningsanordnare som har generellt tillstånd att utfärda examen på forskarnivå.

Högskolans verksamhet

Högskolan ska bedriva utbildning som vilar på vetenskaplig eller konstnärlig grund, samt på beprövad erfarenhet, enligt högskolelagen. Högskolan ska också utföra forskning och konstnärlig forskning samt utvecklingsarbete. Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) har också en tredje uppgift, att bedriva fortlöpande miljöanalys.

I högskolans uppgifter ingår det att samverka med det omgivande samhället, och samverkan framställs ofta som något som bör präglade hela verksamheten. Det kan till exempel handla om verksamhetsförlagda inslag i utbildningen, att undervisningen behandlar frågor med relevans för arbetslivet, att anordna arbetsmarknadsdagar eller att popularisera forskning och verka för att forskningsresultat kommer till nytta. Det kan också vara att erbjuda uppdragsutbildning och uppdragsforskning.

Det finns stora skillnader mellan lärosäten både i storlek och grad av specialisering. De flesta lärosäten är breda men några är profilerade, till exempel Karolinska institutet som främst är inriktat mot utbildning och forskning inom medicin och vård.

Vad är högskoleutbildning?

Med högskoleutbildning menas utbildning på eftergymnasial nivå som regleras i högskolelagstiftningen. Utbildningen definieras alltså bland annat av placeringen i utbildningssystemet (efter gymnasieskolan), och av kravet att utbildningen ska vila på vetenskaplig eller konstnärlig grund. Högskoleutbildning är inte den enda formen av eftergymnasial utbildning, utan andra exempel är utbildning inom ramen för Yrkehögskolan och folkhögskoleutbildning.

LAGSTIFTNING PÅ HÖGSKOLEOMRÅDET

Den statliga högskolan styrs av högskolelagen (1992:1434) som är instiftad av riksdagen. Lagen ger en ram för organisation och styrning, som att ange att varje lärosäte måste ha en styrelse och en rektor, men den är för övrigt inte detaljerad. Av lagen framgår också vad som ska känneteckna högre utbildning, samt exempelvis att högskolan ska främja jämställdhet och bredda rekryteringen av studenter.

Högskolelagen kompletteras av högskoleförordningen (1993:100), förordning (1993:221) för Sveriges lantbruksuniversitet och förordning (2007:1164) för Försvarshögskolan, som är beslutade av regeringen. Där finns till exempel regler för anställning av lärare och doktorander, behörighetsregler för dem som söker till högre utbildning samt regler för kursplaner och betyg. I bilagor till förord-

ningarna finns så kallade examensordningar som innehåller beskrivningar av och mål för alla examina.

Motsvarande lagstiftning för enskilda utbildningsanordnare är lagen (1993:792) om tillstånd att utfärda vissa examina. Det finns också ofta avtal med regeringen där krav på de enskilda utbildningsanordnarna framgår.

På bemyndigande av regeringen utfärdar Universitets- och högskolerådet föreskrifter som kompletterar och förtydligar de bestämmelser som finns i högskolelagen och förordningarna.

Högskolan styrs också av regeringens årliga regleringsbrev till varje lärosäte. Av regleringsbrevet framgår bland annat storleken på anslagen och specifika uppdrag.

Högskoleutbildningens struktur

Högskoleutbildning organiseras i kurser som är placerade på antingen grundnivå, avancerad nivå eller forskarnivå, där nivåerna ska bygga på varandra. På forskarnivå ingår, utöver kurser, ett vetenskapligt arbete (kallat avhandling) som motsvarar minst halva studietiden. Nivåindelningen av den svenska utbildningen är en del av anpassningen till den så kallade Bologna-processen, som syftar till att göra högskoleutbildning mer jämförbar i de stater som ingår i processen.

Utbildningens omfattning uttrycks i högskolepoäng. Ett akademiskt år är normalt 40 veckor, vilket motsvarar 60 högskolepoäng vid heltidsstudier. Högskolepoängen mellan den svenska utbildningen kan jämföras med the European Credit Transfer and Accumulation System credits (ECTS credits), där 60 credits motsvarar ett års heltidsstudier.

Utbildning på grundnivå och avancerad nivå består av kurser som kan vara sammansatta till utbildningsprogram, och studenter kan antingen följa ett program eller läsa kurser fristående. Ett utbildningsprogram eller en kombination av fristående kurser kan ligga till grund för en examen på grundnivå eller på avancerad nivå.

Jämfört med högskolesystemen i många andra länder är det svenska högskolesystemet förhållandevis flexibelt, bland annat eftersom utbildningsutbudet har ett stort inslag av fristående kurser av olika omfattning. Fristående kurser och program används bland annat som fort- och vidareutbildning men oavsett syfte är utbildningen avgiftsfri. Av tradition har svensk högre utbildning därmed inte bara omfattat utbildning av ungdomar efter avslutad gymnasieskola utan också vidareutbildning av yrkesverksamma personer. Många studenter läser kurser utan avsikt att ta ut någon examen och det är vanligt att återkomma till högskolan efter tidigare studier. Det medför att studenternas genomsnittsålder kan vara högre och examensfrekvensen lägre än i en del andra länder.

Betyg

Betyg sätts normalt på genomgången kurs inom utbildning på grundnivå och avancerad nivå, liksom på prov inom utbildning på forskarnivå. Varje högskola beslutar vilket betygssystem som ska användas, och flera olika betygssystem, med olika antal betygssteg, används. Två exempel är VG/G/U respektive A/B/C/D/E/Fx/F. Betyg sätts inte på examen.

Examina

Det finns tre slags examina i högskolan: generella examina, konstnärliga examina och yrkesexamina.

Generella examina och konstnärliga examina ges på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. På grundnivå finns två examina, högskoleexamen (120 högskolepoäng) respektive kandidatexamen (180 högskolepoäng). På

avancerad nivå finns också två examina, magisterexamen (60 högskolepoäng) respektive masterexamen (120 högskolepoäng). Det finns två examina på forskarnivå: licentiatexamen (120 högskolepoäng) respektive doktorexamen (240 högskolepoäng).

Det finns drygt 50 yrkesexamina, varav en del är på grundnivå och andra på avancerad nivå. Många av dessa avser så kallade reglerade yrken, dvs. yrken som det krävs särskilda kvalifikationer för att få utöva, och examen kan då vara kopplad till en legitimation. Yrkesexamina som inte avser reglerade yrken är till exempel ingenjörsexamina. Av de yrkesexamina som utfärdas på avancerad nivå förutsätter några, till exempel barnmorskeexamen, en föregående examen på grundnivå. Övriga yrkesexamina på avancerad nivå utfärdas efter sammanhållna utbildningar som omfattar båda nivåerna. Ett exempel är tandläkareexamen som omfattar studier på både grundnivå och avancerad nivå.

För varje examen finns det mål för vad studenten ska ha uppnått. Examensmålen är av tre slag: kunskap och förståelse, färdighet och förmåga samt värderingsförmåga och förhållningssätt. Alla generella examina som har samma omfattning (exempelvis alla kandidatexamina eller alla masterexamina) har samma examensmål. Dessa är alltså allmänt hållna och detsamma gäller för alla konstnärliga examina. Däremot har varje yrkesexamen egna mål.

Vem får studera?

För att en person ska få börja studera i högskolan måste vissa behörighetskrav vara uppfyllda. Behörighetskrav finns i högskolelagen, förordningar (framför allt högskoleförordningen) och föreskrifter. För att bli antagen krävs det att den sökande har grundläggande behörighet. Dessutom kan det krävas särskild behörighet. Till de nationella kraven kommer de eventuella lokala behörighetskrav som ett lärosäte ställer.

För tillträde till utbildning på grundnivå finns detaljerade nationella krav för grundläggande och särskild behörighet. De som uppfyller kraven är behöriga men inte garanterade att bli antagna. När de sökande är fler än dem som kommer att antas tillämpas urval. All utbildning på grundnivå, utom sådan utbildning som leder till en konstnärlig examen, använder mer eller mindre samma urvalsgrunder. Grunderna är framför allt betyg från gymnasieskolan och resultat på det så kallade högskoleprovet, men upp till en tredjedel av studenterna kan antas på andra grunder som respektive högskola beslutat. Den helt övervägande delen av antagningsprocessen är samordnad av Universitets- och högskolerådet men det förekommer även att lärosätena antar studenter lokalt.

För tillträde till utbildning på avancerad nivå och forskarnivå är de nationella kraven mindre omfattande. Examen på grundnivå är normalt krav för studier på avancerad nivå. För studier på forskarnivå krävs examen på avancerad nivå, alternativt minst 240 högskolepoäng, varav minst 60 högskolepoäng på avancerad nivå. Det innebär att det räcker med ett års studier på avancerad nivå för att kunna fortsätta till forskarnivå. Oavsett om studierna på avancerad nivå är i form av fristående kurser eller till exempel ett yrkesprogram, ger de grundläggande behörighet till studier på forskarnivå.

Studieavgifter

Den högre utbildningen är avgiftsfri utom för studenter som kommer från ett land utanför EU/EES-området eller Schweiz och inte studerar inom utbytesprogram. Dessa studenter måste betala både anmälnings- och studieavgifter för studier på grundnivå och avancerad nivå, och lärosätena är skyldiga att ta en studieavgift som täcker den fulla kostnaden för utbildningen, inklusive administrativa kostnader.

Lärosätenas forskning

Merparten av den offentligt finansierade forskningen i Sverige bedrivs inom högskolan. Forskningens frihet regleras både i regeringsformen och i högskolelagen. Enligt högskolelagen ska som allmänna principer gälla att forskningsproblem fritt får väljas, att forskningsmetoder fritt får utvecklas och att forskningsresultat fritt får publiceras.

I genomsnitt består drygt hälften av lärosätenas verksamhet, mätt i pengar, av forskning och utbildning på forskarnivå, men lärosätena varierar i forskningstygnd. Det är främst de äldre universiteten som har omfattande forskning, medan tyngdpunkten ligger på utbildning på högskolorna och de nyare universiteten. Ett lärosäte kan bedriva forskning även om det inte har tillstånd att utfärda examina på forskarnivå.

Forskningen finansieras dels genom direkta statsanslag, dels genom externa medel som lärosätena till stor del får ansöka om i konkurrens. Av lärosätenas intäkter till forskning och utbildning på forskarnivå går mer än hälften till områdena medicin och hälsovetenskap respektive naturvetenskap.

Professorer och lektorer ska finnas anställda för utbildning och forskning, men forskning bedrivs till stor del även av andra personalkategorier. På de lärosäten som ger utbildning på forskarnivå så kan doktorander- nas forskning utgöra en betydande del av den forskning som bedrivs.

Vem beslutar om högskolan?

Statliga lärosäten är egna myndigheter, placerade direkt under regeringen. Inom regeringen ansvarar Utbildningsdepartementet för frågor som rör universitet och högskolor samt forskning. Näringsdepartementet ansvarar dock för Sveriges lantbruksuniversitet.

Inom ramen för en övergripande lagstiftning fattar lärosätena de flesta beslut själva. Det gäller bland annat organisation, intern fördelning av resurser, utbildningsutbud, utbildningens innehåll och utformning samt hur många studenter som antas.

Regeringen beslutar om vilka examina som får förekomma och krav för examen, i form av omfattning och mål. Det finns begränsningar för vilka examina ett lärosäte har tillstånd att utfärda. Däremot finns inga begränsningar för vilka kurser som får ges, utöver det allmänna kravet att högskoleutbildning ska vila på vetenskaplig eller konstnärlig grund samt på beprövad erfarenhet.

Statens uppdrag till universitet och högskolor

Utbildningsdepartementet drar upp riktlinjer för de statliga lärosätenas verksamhet i ett årligt regleringsbrev, utom för Sveriges lantbruksuniversitet, som får sitt regleringsbrev från Näringsdepartementet. Regleringsbrevet anger anslag för lärosätets verksamhet och det innehåller de särskilda uppdrag som regeringen kan lägga på ett lärosäte. Vilka utbildningar lärosätena ska ge, och hur många studenter de ska anta, beslutar de själva om i stor utsträckning. Det finns alltså ingen nationellt planerad utbildningsvolym i högskolan. Lärosätena beslutar också själva om vilken forskning de bedriver.

Enskilda utbildningsanordnares verksamhet styrs på olika sätt, till exempel genom avtal med regeringen.

Tillstånd att utfärda examina

Rätt att utfärda en examen kan dels följa av lagstiftning, dels av särskilda tillståndsbeslut som fattas av Universitetskanslersämbetet (UKÄ) eller av regeringen. Statliga universitet får utfärda *generella examina* på grundnivå, avancerad nivå och forskarnivå. Statliga högskolor har fått allmänt tillstånd att utfärda generella examina på grundnivå och magisterexamen, och kan också efter prövning få tillstånd att utfärda masterexamen och examen på forskarnivå inom specifika områden.

Både universitet och högskolor måste ansöka om tillstånd att utfärda *konstnärliga examina*, oavsett nivå. Detsamma gäller alla *yrkesexamina*.

Enskilda utbildningsanordnare måste söka examens- tillstånd, oavsett typ av examen och nivå på examen, och tillståndet ges av regeringen.

Om ett lärosäte inte längre uppfyller kraven för att få utfärda en examen kan examenstillståndet dras in.

Resurstilldelning

Riksdagen beslutar om resurstilldelningen för utbildning och forskning för respektive lärosäte.

För utbildning på grundnivå och avancerad nivå baseras ersättningen på antalet registrerade studenter och deras avklarade högskolepoäng, dvs. resurstilldelningen är resultatstyrd. Ett så kallat takbelopp anger den maximala ersättning som lärosätet kan få för genomförd utbildning.

Beroende på utbildningsområde är ersättningsbeloppen olika. De humanistiska, samhällsvetenskapliga, teologiska och juridiska utbildningsområdena, som tillsammans omfattar flest studenter, har lägst ersättning. De konstnärliga utbildningsområdena har högst ersättning, men omfattar en mycket liten andel av studenterna.

Detta ersättningssystem omfattar de statliga universitetet och högskolorna med undantag för Sveriges lantbruksuniversitet och Försvarshögskolan, som har egna budgeterings- och rapporteringsprocesser. Chalmers tekniska högskola och Högskolan i Jönköping omfattas också, men inte övriga enskilda utbildningsanordnare. Deras ersättning regleras i stället i allmänhet genom avtal med regeringen.

Större delen av de anslag för forskning och utbildning på forskarnivå som lärosätena får direkt från staten är i form av fasta basanslag. En mindre del är prestationsbaserad och baseras på indikatorerna publiceringar och citeringar samt externa medel. En betydande del av den statliga finansieringen kommer dock inte direkt till lärosätena utan kanaliseras via forskningsfinansierande myndigheter, till exempel från Vetenskapsrådet, och söks i konkurrens. Forskning finansieras också i betydande utsträckning av andra forskningsfinansiärer än staten, exempelvis privata stiftelser.

Hur säkras kvaliteten i högre utbildning och forskning?

Enligt högskolelagen ska högskolans verksamhet avpassas så att en hög kvalitet nås i utbildningen och forskningen. Ansvaret för utbildningens kvalitet ligger alltså på lärosätena, och kvalitetsarbetet är en gemensam angelägenhet för högskolans personal och studenterna.

UKÄ gör återkommande utvärderingar av den högre utbildningens kvalitet. Våren 2016 tog riksdagen beslut om en ny modell för utvärderingarna, och utifrån beslutet har regeringen gett UKÄ i uppdrag att vidareutveckla och genomföra ett nytt system för kvalitetssäkring av högre utbildning, som ska börja användas under 2017. I det nya systemet ingår att UKÄ ska granska att lärosätena kvalitetssäkrar utbildningen.

Hösten 2016 lade regeringen fram propositionen *Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft* (prop. 2016/17:50). Där framgår det att regeringen avser att ge UKÄ i uppgift att även ansvara för kvalitetssäkring av forskning, för att få ett sammanhållet system för utvärdering av högskolans hela verksamhet.

KVALITETSSÄKRING AV HÖGRE UTBILDNING

UKÄ gör granskningar för att säkra kvaliteten i den svenska högskolan, på regeringens uppdrag. Granskningarna görs enligt ett system för kvalitetssäkring som tagits fram i dialog med bland andra lärosätena och kommer att pågå under åren 2017–2022. Syftena med UKÄ:s granskningar är dels att kontrollera utbildningarnas resultat, dels att bidra till lärosätenas arbete med kvalitetsutveckling av högre utbildning. Det nationella systemet för kvalitetssäkring av högre utbildning består av följande fyra komponenter:

- ▶ examenstillståndsprövningar
- ▶ granskningar av lärosätenas kvalitetssäkringsarbete
- ▶ utbildningsutvärderingar
- ▶ tematiska utvärderingar.

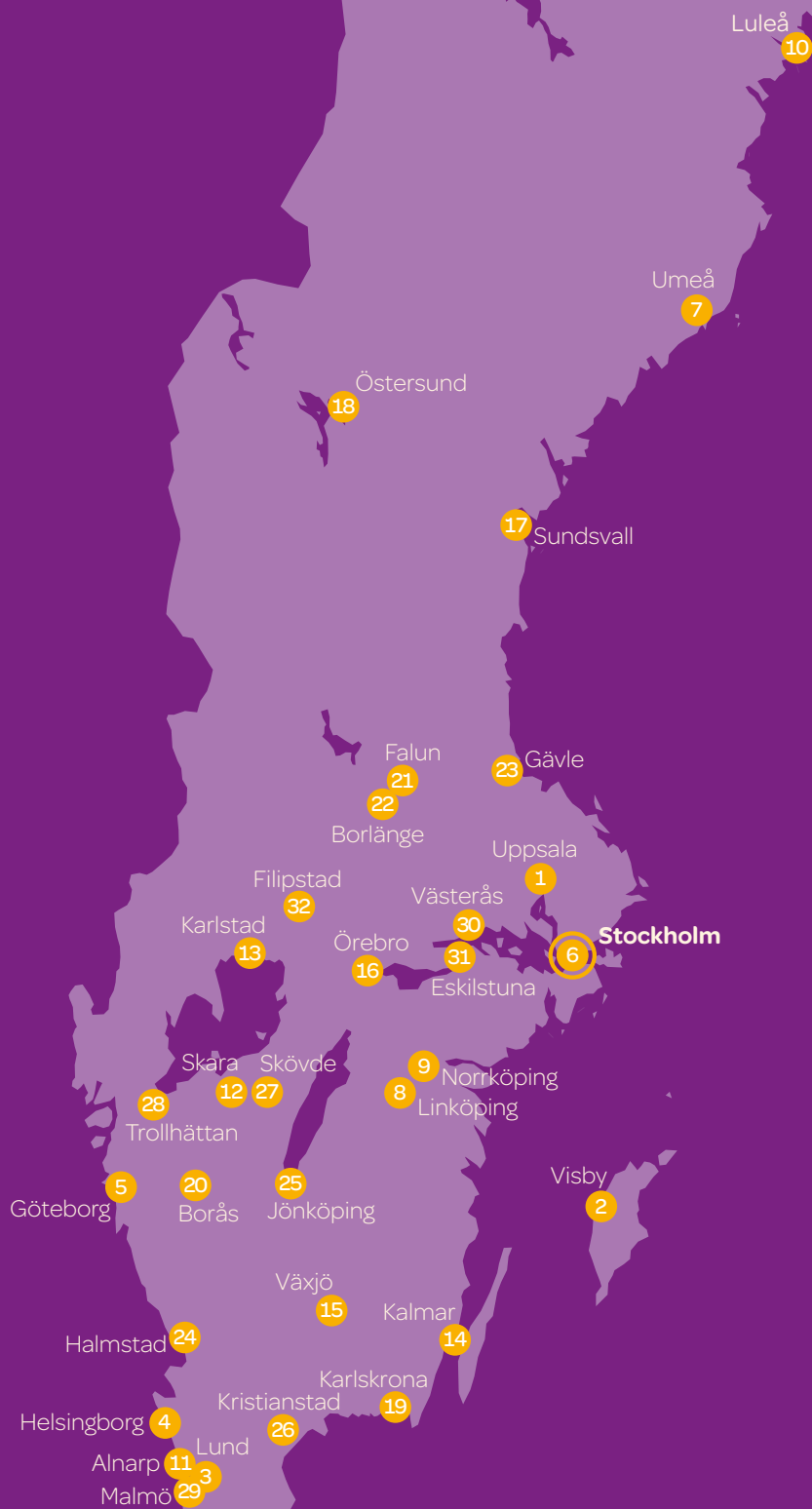
UKÄ:s ambition har varit att utveckla en modell som kan användas för alla fyra komponenter men som också kan vara ett stöd i lärosätenas interna kvalitetsarbete. Modellen är uppbyggd av fyra aspektområden och tre perspektiv som tillsammans utgår från såväl tillämplig svensk lag och förordning som ESG (Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area).

Aspektområdena är:

- ▶ styrning och organisation
- ▶ miljö, resurser och område
- ▶ utformning, genomförande och resultat
- ▶ uppföljning, åtgärder och återkoppling.

De tre perspektiven är:

- ▶ studenters och doktoranders perspektiv
- ▶ arbetslivets perspektiv
- ▶ jämställdhetsperspektiv.

Lärosäten

UNIVERSITET

Uppsala universitet **1, 2**
Lunds universitet **3, 4**
Göteborgs universitet **5**
Stockholms universitet **6**
Umeå universitet **7**
Linköpings universitet **8, 9**
Karolinska institutet **6**
Kungl. Tekniska högskolan **6**
Chalmers tekniska högskola (enskild) **5**
Luleå tekniska universitet **10**
Handelshögskolan i Stockholm (enskild) **6**
Sveriges lantbruksuniversitet **1, 7, 11, 12**
Karlstads universitet **13**
Linnéuniversitetet **14, 15**
Örebro universitet **16**
Mittuniversitetet **17, 18**

HÖGSKOLOR

Blekinge tekniska högskola **19**
Försvarshögskolan **6**
Gymnastik- och idrottshögskolan **6**
Högskolan i Borås **20**
Högskolan Dalarna **21, 22**
Högskolan i Gävle **23**
Högskolan i Halmstad **24**
Högskolan Kristianstad **26**
Högskolan i Skövde **27**
Högskolan Väst **28**
Malmö högskola* **29**
Mälardalens högskola **30, 31**
Stiftelsen Högskolan i Jönköping (enskild) **25**
Södertörns högskola **6**

* Regeringen har beslutat att Malmö högskola ska bli universitet den 1 januari 2018.

KONSTNÄRLIGA HÖGSKOLOR

Beckmans designhögskola (enskild) **6**
Konstfack **6**
Kungl. Konsthögskolan **6**
Kungl. Musikhögskolan i Stockholm **6**
Stockholms konstnärliga högskola **6**

ÖVRIGA ENSKILDA UTBILDNINGSANORDNARE

Ericastiftelsen **6**
Ersta Sköndal Bräcke högskola **5, 6**
Högskolan Evidens **5**
Gammelkroppa skogsskola **32**
Johannelunds teologiska högskola **1**
Newmaninstitutet **1**
Röda Korsets högskola **6**
Sophiahemmet högskola **6**
Stockholms Musikpedagogiska Institut **6**
Svenska institutet för kognitiv psykoterapi **6**
Skandinavians akademi för psykoterapiutveckling **6**
Teologiska Högskolan, Stockholm **6**
Örebro teologiska högskola **16**

Siffrorna hänvisar till de platser på kartan där respektive lärosäte finns.